

Joshua Meyrowitz:

A globális hajnala: A hely és önazonosság új élménye a világban

Minden tapasztalat helyhez kötött. Mindent, amit látunk, hallunk, érintünk, érzünk és ízlelünk, a testünkön keresztül tapasztalunk meg. És hacsak nem hiszünk a testen kívüli élményekben, el kell fogadnunk, hogy a testünk és mi véglegesen összekapcsolódtunk. Mindig valamilyen helyen vagyunk, és mindig velünk van valamilyen hely.

Ez a helyzet napi teendőink végzése közben: az adott hely természetétől függünk, amikor kiválasztjuk lakóhelyünket, munkahelyünket, vagy amikor iskolába küldjük gyerekeinket. Testünket a tér és az idő törvényei kötik, s hacsak nem fejlesztik ki a Star Trekből ismert teleportálást a valóságban is, ez mindig így is lesz. Nem dolgozhatunk Budapesten és ebédelhetünk Párizsban. A gyerekeink nem mehetnek reggel Berlinben iskolába, s focizhatnak délutánonként Rómában. Nem napozhatunk délelőtt a Riviérán úgy, hogy ebéd után már a coloradói Aspenben síeljük. Bár flörtölhetünk telefonon vagy az interneten keresztül, a szerelmi kapcsolatot nem tudjuk elhálni, s a leggyakoribb s legkellemesebb módon utódokat sem tudunk létrehozni anélkül, hogy két emberi test idő- és térkoordinátáit szinkronba ne hoznánk. S persze mindannyian tisztában vagyunk azzal, mennyi időt vesz el a munkába ingázás vagy az utazás egy nemzetközi konferenciára. Az utazási idő valós, még ha a virtuális térrel és a telekommunikációval foglalkozunk is, s ha erről szól is az előadásunk.

Röviden szólva, lehet a technológia akármilyen kifinomult, s próbálhatunk akárhogyan egyszerre több dologgal foglalkozni, nem lehetünk egyszerre két helyen. A tapasztalat helyhez kötöttsége állandó. A lokalitás jelentőségét még a hatalmas társadalmi és technológiai változások sem kisebbítik. Legalapvetőbb, a menedék és az élelem biztosítására irányuló szükségleteinket lokálisan kell kielégíteni. Még az online vásárlás és just-in-time delivery korában sem múlja semmi felül a sarki vegyesbolt által nyújtott kényelmet.

Az általánosított máshollét

A lokalizmus megmaradása azonban nem tagadja a globalizáció valódiságát. A tapasztalat alapvető helyhez kötöttsége ugyanígy nem csökkenti a kommunikáció falakon áthatoló, hatalmas távolságokat átugró formáinak jelentőségét. Ugyanis bár a világot mindig valamilyen fizikai helyen éljük meg, az emberek és a tárgyak, akiket és amiket érzékelünk, nem kizárólag lokálisak. A média számtalan különböző formája tágítja érzékelési terünket. És bár minden fizikai tapasztalat lokális, helyi tapasztalatainkat nem mindig tisztán lokális szemszögből értelmezzük. A média külső szempontokkal lát el bennünket, s ezek alapján ítéljük meg a helyi dolgokat. Lelkileg kívül lehetünk azon, amit fizikailag belülről élünk meg.

Charles Horton Cooley és George Herbert Mead munkái meggyőzően mutatják, hogy az ember önképét (*sense of self*) nem a fizikai test határvonalai határozzák meg. Érveik szerint énünk tükröződött kép. Énképünk úgy alakul ki, hogy társas lényeknek kezdjük látni magunkat. Annak megfelelően értjük viselkedésünk és szavaink társadalmi jelentését, amit szerintünk mások rólunk gondolnak. Az én mások észlelésének az észleléséből építkezik. Cooley ezt „tükör-énnek” nevezte. Mead arról beszélt, hogy egy „általánosított másik” szemszögből látjuk és ítéljük meg saját viselkedésünket és megszólalásainkat. Szerinte léteznek „fontos mások” is, olyan emberek, akikkel különösen lényeges kapcsolatban állunk, s akik képzelt rólunk alkotott véleményére különösen sokat adunk.

A visszatükröződött én fogalma legalább kétféleképpen kapcsolódik a média és a lokalitás témaköréhez. Először is a média kitágította a tapasztalati teret, s így azok, akik számunkra „fontos mások”, vagy az „általánosított másik” csoportjába tartoznak, már nem

csak a fizikai környezetünkben levő emberek közül kerülnek ki. Más helyeken lévő emberek is szolgálhatnak én-tükörként. Bár ez a „közvetített (mediatizált) általánosított másik” nem szünteti meg énképünk függését saját lokalitásunktól és a benne levő emberektől, azért csökkenti jelentőségét és módosítja is. Ráadásul az általános lokalitáson belül azok az emberek, akik közvetlen fizikai közelünkben vannak – a szomszédaink vagy éppen lakótársaink – egyre kisebb hatással vannak énképünkre, ahogy egyre inkább mobil- és hagyományos telefont, emailt és különböző utazási módokat használunk, hogy kapcsolatot tartsunk azokkal, akik kicsit távolabb vannak, de még viszonylag lokálisak és fizikailag elérhetőek.

Másodszor, a média, azáltal, hogy a lokalitáson kívüli perspektívát nyújt számunkra, kitágítja az általam „általánosított máshollétnek” nevezett dologról való érzékelésünket. Az általánosított máshollét az a tükör, amelyben a magunk lokalitását szemlélhetjük és megítélhetjük. A magunk lakóhelyét, a magunk helyi közösségét immár nem az *egyetlen lehetséges* közösségként fogjuk fel, hanem ama számtalan közösség egyikeként, amelyhez helyileg tartozhatnánk. Kevésbé valószínű, hogy saját lokalitásunkat a világ közepének lássuk. És kevésbé valószínű, hogy fizikai környezetünkre úgy nézzünk, mint minden tapasztalatunk forrására.

Ma sokkal valószínűbb, mint a korábbi évszázadokban, hogy úgy nézünk saját lakóhelyünkre, ahogyan azt máshol elképzelik – s ez igaz még azokra is, akik szorosan kötődnek egy adott lokalitáshoz. Gondolhatunk például úgy saját lokalitásunkra, mint ami valamitől északra vagy délre fekszik, vagy mint ami liberálisabb vagy konzervatívabb, öregebb vagy újabb, egzotikusabb vagy kevésbé egzotikus, hidegebb vagy melegebb, mint más helyek.

Glokalitás: Kint is vagyok, bent is vagyok

Ahhoz, hogy tisztában legyünk magunkkal és lakóhelyünkkel, szükségünk van valamilyen minimálisan külső perspektívára. A Föld legtöbb állampolgára számára azonban a külső perspektíva már nem minimális. Napjaink én- és helytudata különleges, mert a kommunikációban és a közlekedésben bekövetkezett fejlődés kölcsönösen összekapcsolt, globális mátrixot helyezett a helyi tapasztalatra. Ma „glokalitásokban” élünk. Mindegyik lokalitás sok szempontból egyedi, ám ugyanakkor mindegyik globális trendek és globális tudat hatása alatt is áll.

Bár továbbra is fizikai helyeken lakunk, ma már egyre több információt osztunk meg olyan emberekkel és olyan emberekről, akik más helyeken laknak. Egyre többször részesülünk olyan élményekben, amik eredetileg más lokalitásokban élő emberek számára alakultak ki, és sokáig csak számukra voltak elérhetőek. Nem is olyan régen még azt sem tudtuk, hogyan néznek ki a távoli helyek és ezek lakói.

Az annyira közeli múltban, mint az amerikai rádió aranykorában egész rádiójátékot lehetett építeni egy New Yorkból Kaliforniába tartó utazás veszélyei és rejtélyessége köré. (Ilyen volt például Orson Welles *The Hitchhiker (A stoppos)* című műve, amit először 1941-ben mutattak be, és ami a műfaj klasszikusaként vonult be a történelembe.) De már az amerikai televíziózás kezdetén is volt élő kapcsolat New Yorkba és Kaliforniába. Ezzel elkezdődött az országot átszelő, majd pedig az ország és a Föld távoli vidékeire való utazás demisztifikációja. A világ sok országában játszódott le hasonló folyamat a televízió hatására.

Ma a többszáz tévécsatorna, a kábelhálózatok, a műholdas rendszerek és a weblapok millióinak köszönhetően a fejlett ipari társadalmak átlagpolgárainak, és sok nem annyira fejlett társadalom polgárainak fejében kép él más emberekről, más városokról és országokról, más szakmákról, más életstílusokról. Ezek a képek segítenek annak az elképzelt máshollétnek a létrehozásában, amelyből az egyes emberek holléte megszületik. Ebben az értelemben tehát

mindenfajta média, eredeti céljától és szándékától függetlenül, mentális „globális helymeghatározó rendszerként” (GPS) működik.

A mediatizált képek, még ha hamis vagy etnocentrikus előítéletek korlátozzák is őket, kialakítják a kontextust a csak hangot közvetítő mobiltelefonos párbeszédhez. Mikor Henry David Thoreau filozófus a Maine-t és Texast összekötő távívóvonal terveiről értekezett, az merült fel benne, hogy vajon egy texasinak az amerikai délről lehet-e bármi közölnivalója valakivel, aki az új-angliai Maine-ben lakik. Mára eljárt az idő a párbeszéd-témák ilyen helyhez kötöttsége felett. Elég sokat el tudunk képzelni mások életéből ahhoz, hogy legalább néhány közös témánk legyen a földön szinte bárkivel.

A glocalításban még a látszólag áthatolhatatlan kulturális akadályokat is le lehet gyűrni, legalábbis apróbb dolgokban. A Közel-Keleten például a Hello Salom>Hello Szalám telefonos szolgáltatás úgy jött létre, hogy egy Natalia nevű izraeli zsidó félretárcsázott a mobiltelefonján, és véletlenül egy Jihad nevű palesztint hívott fel. Mivel a számaik bennmaradtak a telefon memóriájában, elkezdtek hívogatni egymást: telefonra épülő kapcsolatot hoztak létre. Ebbe a kapcsolatba többek között az is beletartozott, hogy terrortámadások után leellenőrizték, hogy a másik jól van-e. A hotline, ami létrejött ebből a véletlen találkozásból, többszáz zsidó és palesztin hangüzenetet tartalmaz, amit zsidók és palesztinok meghallgathatnak, és eldönthetik, hogy kapcsolatba lépjenek-e az üzenet feladójával. Az indulás utáni első három hónapban 25.000 ember vette igénybe a szolgáltatást.

A modern média által létrehozott globális nézőpont gyakran megváltoztatja a lokalításban lezajló interakciók jelentését. Korábban az antropológus Clifford Geertz által „helyi tudásnak” nevezett módon gondolt saját viselkedésére a munkás a gyárban, a nő otthon, a gyerek az iskolában és a törzsvásárló a sarki boltban: úgy, mint a lokális helyen lezajló valamire. Úgy gondolták, hogy az öröm és a fájdalom, a konfliktus és a bensőséges kapcsolat a gyárban, a családi otthonban, az iskolában, és a sarki boltban fordul elő. Ha valakinek baja volt a főnökével, a párjával, a tanárával vagy a boltossal, azt egyének közötti személyes problémának értelmezték. A média által létrehozott külső perspektíva, a „felülnézet” azonban sok helyi gondot „társadalmi problémává”, vagyis elvontabb társadalmi kategóriák közötti harccá alakít. Ha valakit nem léptetnek elő, azt ma valószínűleg nemi vagy faji diszkriminációval magyarázzák, és ha egy asszonynak problémája van a férjével, azt valószínűleg családon belüli erőszakra vagy szexizmusra vezetik vissza. Ugyanígy ha ma zavar az étteremben mellettünk dohányzó ember, kevésbé valószínű, hogy a problémát egyéni szokásnak vagy udvariatlanságnak látjuk – sokkal inkább a dohányosok és nemdohányzók közötti nagy háború részeként (esetleg az egészséges életért küzdő aktivisták és a globális konglomerátumok közötti harc részeként) fogjuk fel. Azaz bár a legintenzívebb kapcsolatok továbbra is egy adott fizikai környezetben játszódnak le, ma már úgy értelmezzük őket, mint a tágabb társadalmi szintéren történő eseményeket. A helyi és a globális együtt létezik a glocalításban.

A helyekhez fűződő erősebb érzelmi kötődés

Ahogy máshol már bővebben elemeztem, az elektronikus média a fizikai és a társadalmi helyek elkülönüléséhez vezet. Ugyanakkor azonban az elektronikus média azt is eredményezheti, hogy érzelmileg még jobban kötődünk adott helyekhez. Nem is olyan régen az emberek nagy része néhány mérföldes sugarú körben élte le egész életét. Az ipari forradalom előtt mindenki eleve meghatározott módon kötődött egy helyhez – többnyire ahhoz, ahol született. Az ember szinte csak helyieket ismerhetett, és az adott lokalitás formált lényegében mindent és mindenkit, amit és akit az ember ismert. A helyhez való kötődés olyan volt, mint az előre megszervezett házasság: a szülők döntöttek róla az ember születésekor. Az emberek nemigen azonosultak lakóhelyükkel, hiszen kevés választási lehetőséget érzéltek. A helyhez való viszonyunkban ma zajló forradalom hasonlít a házasság terén lezajlott

történelmi változáshoz, amikor az előre megszervezett házasságot szerelmi házasság váltotta fel. És hasonlóak a felmerülő ellentmondásos érzések is: a nagyobb érzelmi kötődés mellett nagyobb az esély a szétbomlásra, a válásra és az újráházasodásra. Közben erősebb érzelmeket fejezünk ki egy-egy hely iránt, ironikus módon gyakrabban utazunk és költözünk el onnan.

Nem is olyan régen ha valaki másik városba költözött, akkor vagy teljesen elvesztette kapcsolatát a családjával és barátaival, vagy legalábbis alapvető változás állt be ezekben a kapcsolatokban és hasonlóképpen az illető életében is. Azonban ahogy egyre több kapcsolatunk és élményünk rádió, televízió, telefonon, emailen és egyéb eszközökön át érkezik, úgy tudjuk kapcsolataink nagy részét magunkkal vinni, bárhova megyünk is. Azzal, hogy az email és a telefon segítségével az emberek egyéni társadalmi hálózatokat (vagy ahogy Sidney Aronson 1986-ban a telefonokról írva nevezte, „pszichológiai szomszédságokat”) hoznak létre, a „kapcsolati közösség” mobil jelenséggé válik. Nem létezik semmilyen fizikai térben. Néhány munkánál, főképp azoknál, amiket számítógépen végzünk, még a kollégáink is megmaradhatnak, ha másik városba vagy külföldre költözünk is.

Ezek a változások nem törlik el a helyekhez fűződő érzelmeket. Ellenkezőleg: adott esetben még intenzívebbé is tehetik őket. Most, hogy az elköltözés csekély hatással van kapcsolati hálónkra, egyéb szempontok alapján választhatjuk lakóhelyünket. Döntésünket egyre inkább befolyásolják olyan dolgok, mint az időjárás, az építészet, az iskolák színvonala, a népsűrűség, az elérhető szórakozási lehetőségek, a hely kinézete, sőt, lakóhelyünk lehet „szerelem első látásra” is. És választásunk helyességéről meggyőződhetünk a „legjobb lakóhelyeket” felsoroló és osztályozó nyomtatott és online kalauzokban.

A lokalitás mint háttér

Bár manapság gyakran választunk helyet gondosabban, mint ahogy az korábban szokás volt, a helybeli kapcsolatos interakcióink ma leginkább arra hasonlítanak, amit Relf, némileg más szöveggörnyezetben, „esetleges kívüllevésnek” (incidental outsidersness) és „objektív kívüllevésnek” (objective outsidersness) nevezett. Ez azt jelenti, hogy ahogy az élményeink és az önképünk egyre inkább mediatiszt, úgy a fizikai helyünk egyre inkább háttérre alkot ezekhez az élményekhez, ahelyett, hogy életterünk lenne. Azon túl, hogy *valahol* lennünk kell, mialatt átéljük mediatiszt élményeinket, a fizikai hely, ahol vagyunk, nem kapcsolódik az átélt élményekhez. Amikor például mobilon beszélünk, gyakran elmeséljük, hogy hol vagyunk és mit csináltunk a hívás előtt, mégpedig úgy, hogy a távolban is érthető legyen. Mondhatjuk tehát, hogy egyszerre a helyen kívül és belül is vagyunk.

Élményeink többszörös mediatisztóságának köszönhetően élhetünk úgy lakóhelyünkön, hogy teljesen soha nem integrálódunk a hely által kialakított közösségbe, például a helyi önkormányzaton, helyi csoportosulásokon vagy helyi vallási közösségeken keresztül. Sőt, lelkiileg el is hagyhatunk helyeket anélkül, hogy fizikailag is elmennék. Ezt tesszük például akkor, amikor a helyben elérhető potenciális „fontos mások” helyett számunkra szimpatikusabb én-tükröket keresünk. Egy saját fizikai környezetében magányos és megalázott homoszexuális kamasz például támogatást találhat melegeknek szóló online csevegőszobákban és weblapokon. Egy non-stop működő, mobiltelefonról is hívható segélyvonal létezése már magában is megnyugvást adhat krízishelyzetben. Hasonló módszereket alkalmaztak 2002-ben és 2003-ban a konzervatív, háborúpárti amerikai kisvárosokban élő háborúellenes aktivisták, hogy így őrizzék meg lelki épségüket anélkül, hogy el kellene költözniük.

A mostanában tipikus „romantikus”, ám alapjában véve meglehetősen felszínes kötődés egy-egy helyhez gyakoribb költözést segít elő. Hiszen bármilyen globalitás globális dimenzióit meg lehet őrizni, még ha a lokalitást le is cseréljük. Az utazás is egyszerűbbé vált azáltal, hogy a távoli helyek egyre kevésbé tűnnek különösnek és veszélyesnek, s azáltal,

hogy bármerre járunk is, kapcsolatban maradhatunk a barátainkkal – akár otthon vannak, akár bárhol máshol.

Többrétegű személyiségek és helyzeti definíciók

A média-hálózatos globalitás azt is lehetővé teszi, hogy összetett, többrétegű, változékony és a végtelenségig alakítható identitásunk legyen. Nem kell választanunk a lokális, helyhez kötött és a távoli identitások között: nemcsak egymás után, hanem egymást időben átfedve is a miénk lehet mind. Öntudatos polgárként ülhetünk a helyi lakóbizottsági gyűlésen, úgy, hogy közben vezeték nélküli laptopunkkal az interneten szörfözve egyéb, nem helyi identitásainkat is kiéljük. És ezt a kettőt össze is hozhatjuk, ha az interneten szerzett nem helyi információt arról, hogy más közösségek hogyan kezelnek a tárgyalathoz hasonló problémákat, megosztjuk a bizottsággal. És eközben a barátaink, családunk és kollégáink mind el tudnak érni minket az sms-ezésre alkalmas mobiltelefonunkon.

Határviták

Az elektronikus korszakot megelőző lokalitást fizikai és érzékelési behatároltság jellemezte. A helyzeteket az határozta meg, hogy hol és mikor alakultak ki. A helyzetek definíciója (azaz a válasz a „Mi folyik itt?”-kérdésre), Erving Goffman kifejezésével élve, „át tudta itatni” az idő és a hely által meghatározott környezetet. Manapság ez a behatároltság csak úgy jön létre, ha teszünk érte valamit: kikapcsoljuk a mobiltelefonokat, a tenyérszámítógépeket és a laptopokat, száműzzük a rádiót és a televíziót. Az iskolák és a templomok folytatják a küzdelmet, hogy létrehozzanak ilyen „másfajta” helyet. Szerelmespárok édes kettesben gyakran valami hasonlóval próbálkoznak. A szabályokat a különböző helyzetekben gyakran nyíltan leszögezik (például „csak segélyhívás”, „vegyék le a hangot a telefonról”, „a vizsgán folytatott sms-ezést puskázásnak tekintjük”).

A posztmodern társadalom legtöbb helyzete azonban összetett és instabil; a szituációt alapvetően megváltoztathatja egy telefon csörgése vagy rezgése, egy hír bejelentése. Manapság nagyobb az esély, mint valaha, hogy egy adott idő/tér-mezőben lévő résztvevők különböző dolgokkal foglalkoznak egy adott pillanatban, s ezek különböző keretet adnak annak megértésére, hogy éppen „mi történik”. Az embereket többnyire kevésbé zavarják saját hirtelen váltásaik az interakcióban és a helyzetek definíciójában, mint ha a körülöttük levő emberek váltanak hasonlóan hirtelen.

A könnyen átjárható szituációs határok nem csak a bennük lejátszódó viselkedési formákat befolyásolják: általánosságban is hatással vannak a társadalmi identitásra. Rendkívül nehéz néhány hagyományos, a modern, szöveg-alapú társadalmat jellemző kategóriát fenntartani. A szövegen alapuló társadalomban például a szövegek különböző szintű kódolásával tartották távol a gyerekeket a felnőttek, sőt, más korú gyerekek információs világától. Manapság ezeket a különbségtételeket sokkal nehezebb megőrizni. A gyerekek ma minden további nélkül ki vannak téve korábban csak a felnőtteknek elkülönített információknak. A hely-alapú társadalmakban a férfiak és a nők helyének elválasztása sem jelentett problémát. A nyugati szöveg-alapú társadalom legfényesebb korszakában például a viktoriánus kori angolok hangsúlyozták a különbséget a racionalitás és a brutális verseny nyilvános férfi-világa és a nők számára fenntartott, az otthonot, az intuíciót és az érzelmeket jelentő magánszféra között. A mai elektronikus média beviszi a nyilvános szférát az otthonokba, és intim témákat, képeket és hangokat hoz ki a nyilvános térbe.

Ugyanakkor ahogy elmosódik a hagyományos határvonal a gyerekek és felnőttek élményei, illetve a férfi és női világok között, úgy csökken a hagyományos hasonlóság az azonos korú és nemű emberek élményei között. Egyszerre láthatjuk a személyiségek makrószintű homogenizációját és mikrószintű fragmentálódását.

Nem olyan régen egy ember néhány fontos demográfiai adatából meg lehetett jósolni az illető társadalmi identitását és tevékenységeinek nagy részét. Bár ma is megvan sok gazdasági és osztálykülönbség, a kategóriák sokkal kevésbé tiszták. Úgy gondolom, még soha nem volt ennyire nehéz kitalálni a hagyományos demográfiai változókból, hogy valaki mit fog csinálni vagy tudni. Néhány évtizeddel ezelőtt ha tudtuk valakiről, hogy 16 éves, fekete, nő és az USA Georgia államának vidéki részén él, körülbelül lehetett tudni, hogy hasonló információs világban él és körülbelül hasonló dolgokat csinál, mint hasonszőrű társai, s hogy ezek a dolgok teljesen különböznek azoktól, amiket mondjuk egy fehér, 18 éves, New York kertvárosában élő férfi és barátai csinálnak. Ma sokkal valószínűbb, hogy ugyanabba a demográfiai kategóriába tartozó emberek különböznek egymástól, s hasonló tudással, viselkedéssel és elvárásokkal rendelkeznek, mint más demográfiai csoportokba tartozó emberek. Bár a reklámszakemberek egyre kifinomultabb módszerekkel igyekeznek demográfiai csoportokra osztani a társadalmat a reklámok célcsoportjainak kialakítására, valójában az egyéni sajátosságok fontossága növekszik.

A lokális és a globális között: oldás és kötés

Ezek a változások a „mi” és az „ők”, illetve az „itt” és a „másutt” fogalmában önmagukban nem gonoszak vagy jók, ám alapvetően különböznek a régebbi, helyhez kötött tapasztalatoktól. Nyerünk és veszítünk is a változással. Elveszítjük a régi megszokott kényelmet és egyértelműséget, ami abból következett, hogy kötött interakciókban vettünk részt, s így „bennfentes” státuszunkat biztosra vehettük. Ugyanakkor az elektronikus média, például a mobiltelefon, segítségével felszabadulunk ezek alól a kötött és korlátozó élmények alól. Szabadon választhatjuk saját kapcsolati hálónkat és eldönthetjük, milyen szinten akarunk részt venni ezekben a hálózatokban. És szabadon alakíthatjuk kötődésünk szintjét a helyi térhez is.

Szakács Judit fordítása